

REȚELE SOCIALE ÎN ANALIZA CÂMPULUI LITERAR CLUJEAN

Irina Culic

Social Networks for Analyzing the Literary Field in the City of Cluj-Napoca

The study represents a methodological exercise using network analysis. The conceptual framework of the analysis is given by Bourdieu's conception of social space, and is shared by the ideas on which network analysis is built. It is investigated the structure of the literary field in Cluj-Napoca, on the basis of friendship and professional assistance network data. The principle to identify positions in the field is that of structural equivalence, and the method to obtain the positions and the relations among positions is multiple dimensional scaling.

Introducere. Câmp social și structură

Pentru analiza structurii unui câmp social, analiza de rețea se dovedește un instrument (epistemologic și metodologic) extrem de util. Ideile pe care se fundamentează sunt compatibile cu elaborările lui Bourdieu asupra spațiului social (și care reprezintă opțiunea conceptuală a acestui studiu): orice actor evoluează într-un sistem social implicând și alți actori, acțiunile acestora și relațiile stabilite cu ei constituind elemente semnificative de influență pentru percepțiile, atitudinile, comportamentul său; diferitele rețele de relații existente între actori configurează spațiul pozițiilor și relațiilor dintre acestea, i.e. structura socială (Culic, Iluț, 1997: 113-4).

Înțelegând câmpul social ca „rețea sau configurație de relații obiective între poziții” Bourdieu (1992: 97) încearcă să reducă distanța dintre conceptul teoretic de spațiu social și unitatea reală căreia îi corespund diferitele reprezentări asupra sa. Spațiul social, respectiv câmpul social, nu sunt „date”, existența lor și apartenența la acestea fiind în permanență construite, negociate, „jucate”. Spațiul social și structurarea sa sunt rezultatul unor continue lupte de clasare, de impunere a modului legitim de a-1 împărți sau compune.

Relațiile de forță între jucători definesc structura unui câmp. Ele sunt conturate de volumul și structura capitalului deținut de diferiții actori individuali, de *habitus-ul* și strategiile jucătorilor, într-o distribuție de șanse obiective. În câmpul de producție restrânsă al literaților, succesul economic reprezintă un aspect secundar; actorii se află în competiție pentru recunoaștere, reputație, legitimitate, putere de a formula regulile de joc. Câmpul de producție restrânsă este relativ autonom de constrângerile unei piețe economice (cu atât mai mult în cadrul unui sistem socialist care eluda mecanismele economiei de piață). În interiorul câmpului literar, capitalul dominant este cel cultural, obiectivat și instituționalizat, (dispoziții de lungă durată ale minții și corpului, certificate de competență culturală) dublat de capital social (agregatul resurselor reale și potențiale legate de posesia unei rețele durabile de relații de cunoaștere - cunoștințe - și recunoaștere reciprocă, mai mult sau mai puțin instituționalizate, asigurând recomandări care permit obținerea de credit, în ambele înțelegeri ale cuvântului).

Câmpul literar a deținut un loc deopotrivă privilegiat și ingrat în spațiul social românesc din perioada regimului comunist. Pe de-o parte, statutul de scriitor și toate beneficiile simbolice pe care le aducea ofereau o poziție favorabilă în ierarhia socială (distanțare prin diferență, într-un spațiu omogen și nediferențiat material). Pe de altă parte, scriitorul, ca producător de discursuri, mânduind simbolurile prin care este definit modul de reprezentare a lumii, a fost implicit situat într-o poziție ambivalentă - constrâns să deservească puterea prin specificul activității sale, dar în același timp potențial creator și utilizator de imagini alternative ale realității sociale. După schimbarea de regim din 1989, scriitorii s-au văzut nevoiți să-și adapteze strategiile la un sistem de piață, la noile condiții editoriale, să își reconvertească capitalul deținut în alte tipuri de capitaluri, valorizate în noul context, pentru a supraviețui în câmpul literar.

Studiul încearcă să analizeze structura câmpului literar clujean, prin identificarea pozițiilor și relațiilor dintre acestea, pe baza distribuției capitalului social între actorii acestui câmp.

Metodologie și date

Vom încerca deslușirea structurii câmpului literar clujean (poziții, relații între poziții) prin analiza a două tipuri de rețele constituite între actorii săi, formalizând volumul capitalului social deținut de subiecți.

Datele utilizate au fost colectate cu prilejul unei cercetări mai ample realizată de Catedra de Sociologie a Universității „Babeș-Bolyai” în

vara anului 1997, „Scriitorul în tranziție”, coordonată de Irina Culic și Marius Lazăr, vizând schimbările survenite în câmpul literar după 1989, în orașul Cluj-Napoca.

A fost definit scriitor orice autor cu volume publicate, indiferent de genul de producție literară: roman, poezie, eseu, confesiune, teatru, critică, teorie literară, istorie literară, traducere. S-a încercat realizarea unui eșantion complet, pornind de la listele Asociației Uniunii Scriitorilor (filiala Cluj), respectiv metoda bulgărelui de zăpadă pentru autorii care nu sunt membri ai acestei asociații profesionale. Au fost intervievați 102 literați, și s-au cules date despre încă 170, astfel încât numărul de autori constituind populația de scriitori din Cluj (respectiv un număr mic de subiecți care au altă rezidență, însă sunt afiliați asociației clujene, incluzând grupul din jurul revistei Vatra din Târgu-Mureș) se ridică la 272.

Chestionarul a inclus întrebări referitoare la percepția schimbării condițiilor de publicare după 1989, cenzură, surse de finanțare, activitatea publicistică în presă, relațiile cu publicul, cu instituțiile literare, cu ceilalți scriitori, crezul literar, practici ale scrisului, preferințele literare (urmând a constitui canoane implicite și ierarhii literare), relația cu spațiul politic. De asemenea, au fost completate pentru fiecare subiect câte o fișă biografică (conținând și informații legate de venituri, capitalul economic și cultural deținut, pozițiile politice înainte și după 1989, votul la alegerile locale și generale din 1990, 1992 și 1996, apartenența la grupări literare, premii literare, limbi străine folosite, intenția de emigrare), și o fișă bibliografică.

Au fost construite două rețele sociale, folosind două tipuri de relații (legături) între subiecți: relații de prietenie, respectiv de suport profesional. S-a folosit metoda reamintirii asistate - subiecților li s-a prezentat lista tuturor autorilor incluși în cercetare, în momentul în care s-au pus întrebările referitoare la rețele. Întrebarea completă a fost formulată în felul următor:

Vă rugăm să alegeți din lista următoare scriitorii:

- a) a căror operă vă este familiară*
- b) pe care îi considerați prieteni*
- c) cu care discutați despre manuscrisele dvs.*
- d) care v-au sprijinit la debut*
- e) care v-au sprijinit în relația cu editorii*
- f) pe care, dorind să-i cunoașteți, i-ați invita la cină*

Prima rețea s-a referit la capitalul cultural generând recunoaștere în interiorul câmpului. Acest item s-a dovedit însă a fi superfluu: în general fiecare subiect care a răspuns s-a dovedit a fi (a afirmat că este), mai mult

sau mai puțin, familiarizat cu cea mai mare parte a operei celorlalți. Rețelele date de itemii b, d, f s-au referit la capitalul social al actorilor (resurse reale și potențiale), în timp ce rețelele date de itemii c și e se refereau la prestigiul actorilor, la recunoaștere și reputație (capital simbolic deținut). Din păcate, ultimul item nu a fost înțeles în felul în care l-au dorit autorii chestionarului, ca raporturi de referențialitate, măsurând prestigiul, capitalul reputațional de care se bucură respectivii scriitori și, în consecință, s-au obținut foarte puține răspunsuri. La fel, răspunsurile obținute la itemul c nu au fost suficiente pentru a construi o rețea - prea puțini dintre scriitorii intervievați par să practice discutarea manuscriselor lor.

Pentru analiză am folosit, ca urmare, răspunsurile date la itemii b, d și e, construind două rețele. Prima, bazată pe răspunsurile la itemul b, reprezintă o *rețea a prietenilor*. Cea de-a doua, *rețea a suportului profesional*, a fost construită cumulând răspunsurile la itemii d și e (în multe cazuri numele menționate la itemul d erau repetate și la itemul e). Aceste rețele formalizează volumul capitalului social deținut de actori.

Rețelele au fost organizate fiecare sub formă de matrice binară pătratică, pe linii și coloane figurând setul de subiecți intrați în anchetă. O intrare „1” pe linia i și coloana j arată existența unei legături inițiate de actorul i către actorul j (actorul i l-a numit pe actorul j ca făcând parte dintre prietenii săi. sau respectiv, actorul i a fost sprijinit de actorul j la debut sau în raporturile cu editorii). O intrare „0” arată lipsa acestei legături. Această *matrice de adiacență asimetrică* a fost transformată prin eliminarea de pe linii a subiecților care nu au fost intervievați sau nu au răspuns la întrebarea respectivă. Pe coloane au fost excluși autorii care nu au primit nici o mențiune (considerați din start ca aparținând unui grup marginal în structura distribuției capitalului social specific - prietenie, respectiv posesor de resurse sau ocupant al unei poziții legate de mijloacele și mecanismele de consacrare¹. Matricea astfel reconstruită poate fi interpretată ca *matrice de incidență*, din moment ce numărul și subiecții care sunt figurați pe linii diferă de cel de pe coloane.

Pentru deslușirea structurii câmpului literar clujean s-a folosit *principiul echivalenței structurale*: anume, s-a încercat identificarea uniformităților (*pattern*-urilor stabile de relații între actori), pentru obținerea pozițiilor sociale. Ocupanții unei poziții sociale anumite, reductibilă în cadru) analizei noastre la un rol cultural, mai mult sau mai puțin instituționalizat, alcătuiesc un grup de actori structural echivalenți. Actorii sunt considerați structurali echivalenți, și deci ocupând aceiași poziție

socială, dacă pattern-urile de relații existente între aceștia și mulțimea actorilor din rețea sunt similare (sau, după un criteriu mai slab al echivalenței structurale, „suficient de similare”), (vezi Knoke, Kuklinski, 1982, p. 19-21, Culic, Iluț, 1997, p. 127-130).

În funcție de tipul de date avute la dispoziție, și anume matrici de adiacență asimetrice și matrici de incidență, cu valori binare, s-a ales ca metodă de identificare a pozițiilor, după principiul echivalenței structurale, *scalarea multidimensională*.

Conceptul fundamental cu care operează scalarea multidimensională (în engleză *Multidimensional Scaling*, prescurtat MDS) este cel de distanță. Prin MDS putem construi, pe baza datelor relaționale, hărți metrice care să situeze, în termeni de distanță și direcție, actorii unui câmp social. Acestea sunt date de matrici de proximități (distanțe) între actori, ale căror valori arată cât de „similare” sau de „diferite” sunt o pereche de puncte (actori) unul față de celălalt. Măsurile de proximitate pentru date relaționale includ formalizări de genul: număr/frecvență a contactelor între subiecți, număr de elemente/atribute deținute în comun, afinități, alegeri/preferințe. Principalul tip de măsură a proximității este „disimilaritatea”: valori scăzute indică apropierea între indivizi în spațiul metric respectiv. Algoritmii utilizați în MDS folosesc principii geometrice pentru a asigura omologia între proximități și configurația hărții metrice (vezi Scott, 1994, p. 151-156).

Pentru a realiza analiza de rețea folosind MDS s-a utilizat pachetul statistic de programe SPSS. Datele de rețea au fost transformate în distanțe folosind metrica euclidiană pentru valori binare². Matricea distanțelor a fost construită pentru variabile, în baza de date SPSS variabilele reprezentând actorii situați pe coloane în matricile de date obținute așa cum s-a descris mai sus. (pentru detalii, vezi Young, Harris 1990, p. 157-178, 214-223).

Rezultate și interpretare

Apucarea MDS pentru prima rețea³, cea a prietenilor, din câmpul literar clujean, a produs harta metrică din Figura 1.

Modelul este suficient de bun, dacă interpretăm valorile obținute pentru indicii⁴ care dau seama de adecvarea modelului: s-stress = 0,24021, RSQ = 0,86543.

Se observă în primul rând gruparea celor mai mulți dintre subiecți în jurul valorii 0 pentru cele două dimensiuni ale modelului. Aceștia

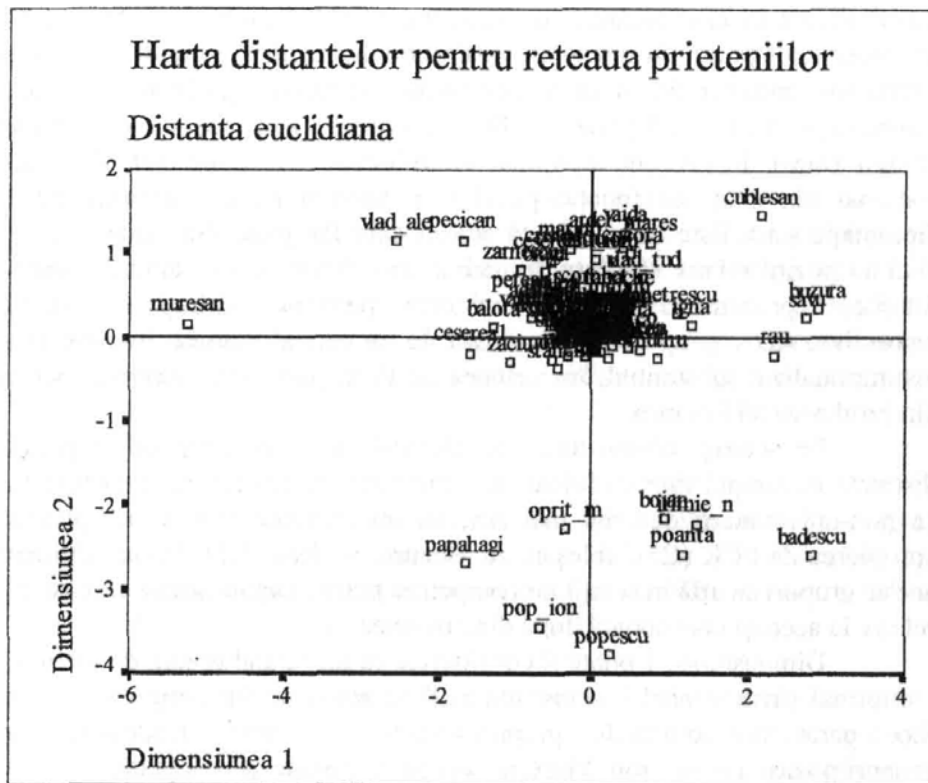
constituie o semi-periferie (grup mai degrabă marginal) în spațiul literar clujean⁵. Se identifică apoi trei grupuri care pot fi considerate a constitui elite (grupuri de actori al căror volum de capital social este mai mare).

Urmărind dispunerea lor după prima dimensiune, se observă constituirea unei elite alcătuită din universitari (M. Papahagi, I. Pop) și din ocupanții unor poziții în instanțele instituționalizate ale câmpului (P. Poantă - redactor, cronicar literar la revista Steaua, inspector șef la Inspectoratul Județean pentru Cultură până în 1997, M. Oprită - fost redactor șef adjunct editura Dacia, în prezent diplomat, H. Bădescu - fost director al Teatrului Național din Cluj, cu funcție politică în vechiul regim, actualmente în diplomatie ș.a.). Este interesant că actorii care fac parte din această primă elită au poziții relativ similare, în cadrul unor instituții ale câmpului literar diferite, reprezentând probabil subiecții periferici afiliați instituțiilor respective. Acest grup este caracterizat de un capital cultural încorporat și instituționalizat substanțial; majoritatea au făcut parte din gruparea literară din jurul revistei Echinoc.

Pe aceeași dimensiune, se observă un grup ocupând o poziție distinctă în câmpul literar clujean, ai cărui membri au aceleași caracteristici ca non-universitarii descriși mai sus, cu un eventual plus în ce privește apropierea de PCR (C. Cubleşan, A. Buzura, A. Rău, T.D. Savu). Evident, aceste grupuri se află în relații de competiție pentru capital social (ele se află relativ la aceeași coordonată după dimensiunea 1).

Dimensiunea 1 poate fi considerată ca măsurând gradul de formal - informal (instituțional - neinstituțional) al actorilor din câmp cu cei care face parte din diferitele grupuri/poziții din câmp, respectiv între grupuri/poziții însele. Ion Mureșan ocupă o poziție privilegiată - el este liderul afectiv care cumulează cel mai mare capital social.

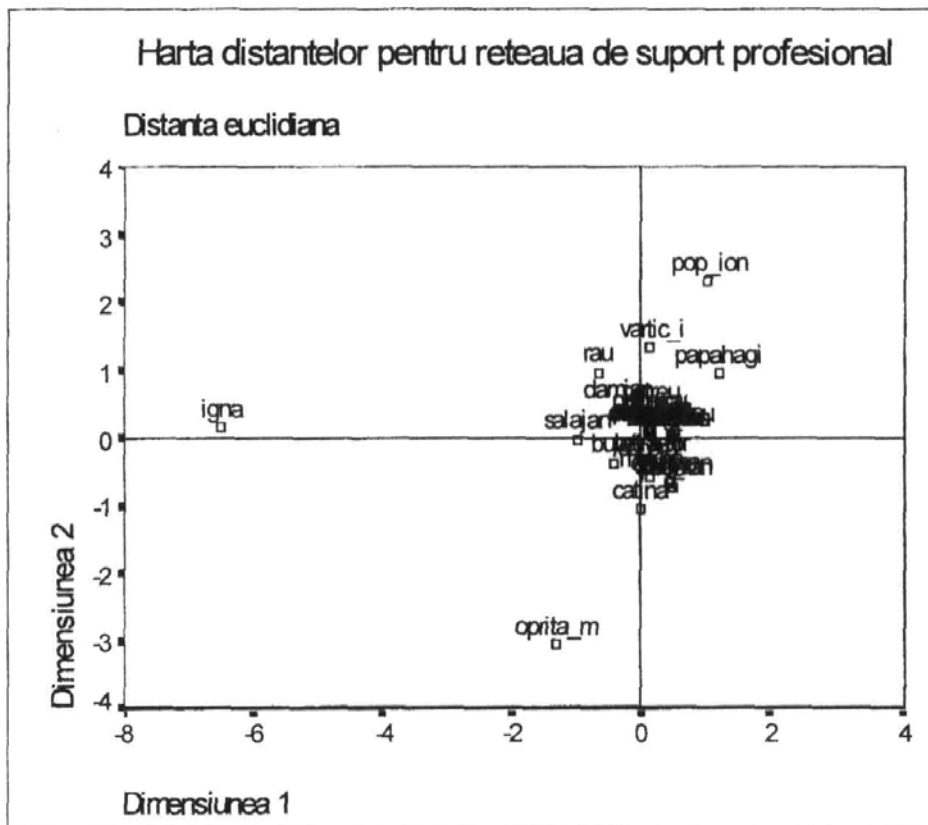
Figura 1. Structurarea spațiului literar clujean după rețeaua relațiilor de prietenie.

Pentru cea de-a doua rețea, a suportului profesional, se obține prin MDS următoarea diagramă:

Figura 2. Structurarea spațiului literar clujean după rețeaua relațiilor de suport profesional.

Acest model este foarte bun ($s\text{-stress} = 0,19552$, $RSQ = 0,93810$).

Gruparea subiecților evidențiază o subelită editorială, ocupând o poziție marginală în cadrul instanțelor de consacrare, în general foști conducători ai editurii Dacia, respectiv aparținând Instituției de Fundația Culturală Română (unul dintre aceștia, V. Sălăjan, fost activist politic PCR,

fost redactor-șef al revistei Tribuna). Se remarcă o poziție separată a universitarilor (Papahagi, Pop, Vartic), al căror suport nu este unul instituțional, ci bazat pe capital cultural. Și în fine, două poziții singulare ocupă M. Oprea, fost redactor șef adjunct al editurii Dacia, respectiv V.

Igna, fost redactor șef al editurii Dacia (ambii în diplomație, în prezent). Ele reflectă capitalul instituțional deținut ca urmare a ocupării unor poziții dominante în cadrul principalei instanțe de consacrare a scriitorilor clujeni, editura Dacia.

Un lucru care merită menționat comparând cele două structurări obținute, este cel că grupul de universitari se constituie într-o poziție elitară atât în configurația de poziții dată de relațiile de prietenie, cât și în cea a suportului profesional. Probabil fiecare dintre aceste relații se autogenerază reciproc în cazul acestui grup. Celelalte poziții din spațiul literar, structurat după relațiile de prietenie, apar clar generate de apartenența instituțională comună și de structura în interiorul acestor instituții, iar compoziția lor dă seama de faptul că, cel puțin la un nivel informal al prietenilor, nu există dispute mari între instanțele instituționalizate din câmpul literar din Cluj.

Analiza acestor rețele, dublată de restul de date obținute de anchetă, evidențiază diferite strategii de reconversie a pozițiilor scriitorilor: un număr relativ mare de subiecți care au ocupat poziții în instanțele instituționalizate ale câmpului literar ocupă acum poziții în diplomație; o parte din cei care lucrau în presă cumulează în prezent și o poziție universitară. Desigur, analiza poate fi rafinată suprapunând cele două rețele, sau adăugând analizei rețele construite pe baza atributelor.

Analiza rețelelor sociale reprezintă un instrument de analiză foarte puternic, care vine să completeze într-o manieră substanțială metodele calitative și cantitative utilizate în cercetarea sociologică.

NOTE

¹ Din analiză au fost de asemenea excluși scriitorii maghiari, pentru că, la prelucrarea primară a datelor, s-a observat că rețelele de prietenie obținute, română respectiv maghiară, se suprapun prea puțin. Pentru rețeaua de suport profesional, s-au obținut foarte puține date de la subiecții maghiari.

² Distanța euclidiană pentru datele de rețea binare se calculează construind câte o matrice de contingență pentru fiecare pereche de variabile X, Y. Matricea conține valori semnificând numărul de autori (cazuri, pentru baza de date SPSS) pentru care relația cu autorul X, respectiv autorul Y este prezentă/absentă. Dacă valorile matricii sunt notate astfel:

		prez.	abs.	(Y)
(X)	prez.	a	b	
	abs.	c	d	

atunci distanța dintre variabilele X și Y este $\text{dist}(X, Y) = (b + c)^{1/2}$.

³ Programul SPSS pentru obținerea acestei diagrame este următorul:

```
PROXIMITIES [variabile]
/PRINT NONE /MATRIX OUT('C:\WINDOWS\TEMP\spssalsc.tmp')
/MEASURE=BEUCLID (1,0) /VIEW=VARIABLE .
SPLIT FILE OFF.
ALSCAL
  /MATRIX= IN('C:\WINDOWS\TEMP\spssalsc.tmp ' )
/LEVEL=ORDINAL
  /CONDITION=MATRIX
  /MODEL=EUCLID
  /CRITERIA=CONVERGE(.001) STRESSMIN(.005) ITER(30)
CUTOFF(0) DIMENS(2,2)
  /PLOT=DEFAULT
  /PRINT=HEADER .
```

⁴ Acești indici au următoarea semnificație: s-stress reprezintă rădăcina pătrată a raportului sumei pătratelor erorilor și sumei pătratelor transformărilor disimilarităților. Limitele sale de variație sunt 1 (complet inadecvat), respectiv 0 (descrie perfect relațiile între cazuri). RSQ reprezintă pătratul corelației între datele introduse și distanțele calculate (proporția din varianta datelor scalate explicată prin distanțele introduse de model.

Limitele sale de variație sunt 0 (model complet inadecvat), respectiv 1 (model care descrie perfect realitatea).

⁵ Grupul periferic este constituit din subiecții care nu au obținut nici o mențiune; așa cum am mai spus, aceștia au fost excluși din analiză.

BIBLIOGRAFIE

1. ANHEIER, H.K., GERHARDS, J., ROMO, F.P., 1995, "Forms of Capital and Social Structure in Cultural Fields: Examining Bourdieu's Social Topography", în *American Journal of Sociology*, vol. 100, nr. 4, (ian.), p. 159-903.
2. BOURDIEU, Pierre, 1996, *Distinction. A Social Critique of the Judgment of Taste*, London. Routledge, (ed. orig. fr. 1979).
3. BOURDIEU, Pierre, WACQUANT, Loic J.D., 1992, *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago, University of Chicago Press.
4. CULIC, Irina, ILUȚ, Petru, 1997, „Analiza rețelelor sociale”, în *Abordarea calitativă a socioumanului*, Iași, Polirom, p. 113-133.
5. KNOKE, D., KUKLINSKI, J.H., 1982, *Network Analysis*, Beverly Hills, Sage.
6. LORRAINE, Francois, WHITE, Harrison C, 1971, „Structural Equivalence of Individuals in Social Networks”, în *Journal of Mathematical Sociology*, vol. 1, nr. 1, p. 49-80.
7. SCOTT, John, 1994, *Social Network Analysis. A Handbook*, London, Sage.
8. YOUNG, F.W., HARRIS, D.F., 1990, „Multidimensional Scaling”, în *manual SPSS*, SPSS Inc., p. 157-223.